

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК. 81.373.612

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.1/01>**Бабич Т. В.**

Центральноукраїнський національний технічний університет

ВПЛИВ ЕСТЕТИЧНОЇ ЗНАЧУЩОСТІ НА ЗМІНУ СЕМАНТИКИ СЛОВА

У статті розглянуто проблему використання мови в її естетичній функції та виникненню нової якості мовних одиниць в літературно-художньому тексті – естетичної. Таким чином, завданням естетики слова стає вживання найбільш спільних закономірностей такого функціонування.

Виникнення естетичного феномену як центру комунікативно-когнітивного простору зумовлює актуальність даної проблеми, коли особистість створює індивідуальний мікросвіт та шляхом естетичного оцінювання фокусує свою свідомість на оточуючій дійсності.

При глибокому аналізі естетичної значущості мовних одиниць варто враховувати їх унікальність, яка зумовлена лінгво-естетичною природою мовного знака в художньо-поетичному тексті. Упевнено можна стверджувати, що на функціонування мовних одиниць у творах літературного мистецтва значний вплив мають не лише загальнозаведені норми даної мовної системи, але й закономірності організації художнього цілого, його ідейно-образного змісту. Тому естетичну значущість варто розглядати як принципово нову якість мовних одиниць, що здатна, крім буквальних значень, виражати ідейно-образну інформацію

Естетичну значущість мовного знака заведено визначати, як правило, змінами семантики його слова, у наслідку чого слова у контексті художнього твору набувають відмінностей від загальнонародного розуміння змісту або відтінків змісту цих лексем. Такі зміни семантики слова у художньому тексті не виникають довільно. Наслідок їх виникнення пов'язаний із закономірностями організації мовної канви художнього тексту. Поетичний твір заведено розглядати як складно організовану структуру, обов'язковою умовою якої є формування та реалізація художнього тексту, в основу якої покладена авторська концепція світосприйняття. Адже фундаментом естетики будь-якого твору стає індивідуально-авторська інтерпретація. Через це в художньому творі мовні одиниці можуть набувати смислової багатоплановості в реалізації естетичної функції, та начебто надбудовуватись над словниковим значенням слів та утворюють начебто другий ярус смислової системи. Ця двоплановість слова і складає основу його образності, та навіть нейтральні значення лексем можуть в індивідуально-авторському переусвідомленні стати оригінальними та набути естетичної значущості.

Ключові слова: естетична значущість слова, художній текст, емоційне значення, зміна семантики слова

Постановка проблеми. Найчастіше мовознавці висвітлюють призначення естетичної значущості у поетичних творах та акцентують увагу на принципова важливому чиннику, що її функціонування можливе лише на рівні індивідуального мовлення, а зокрема в образотворчому мовленнєвому акті виявляються інакомовні, комунікативно-пізнавальні, оціночно-чуттєві, асоціативно-уявні та інші потенційні можливості якості мови. Важливо також встановити сферу функціонування мовно-художніх одиниць у літературно-худож-

ньому творі в естетичній функції у наслідку чого у художньому тексті відбуваються різного роду зміни семантики слова та лексичні одиниці набувають новий контекстуальний смисл.

Аналіз останніх комплексних тематичних досліджень і публікацій багатьох праць вітчизняних вчених висвітлено питання естетичної значущості у системі літературно-художніх творів, як от: В.Д. Буряка, М.І. Голянич, А.А. Загнітка, Л.А. Лисиченко, Д.І. Мельник, Л.В. Оліфіренко, О.О. Семенець тощо.

Дослідники глибоко проаналізували механізми естетичних зрушень, та акцентують увагу на актуальності цієї проблеми та необхідності глибше та детальніше її. Реалізація цього механізму можлива завдяки експлікації значень мовної одиниці, яка висвітлює важливість та сучасність цієї естетичної ситуації, що зумовлена комунікативними потребами їх вивчення, адже інші ресурси слова другорядні.

Цілями та завданнями статті стають дослідження світоглядних концепцій поетів-шістдесятників та визначення естетичної значущості у процесі зміни семантики слова, а також аналіз семантичних одиниць у поетичних творах шляхом їх співвіднесення одна з одною на тлі їх загальнонародних значень.

Виклад основного матеріалу. Актуальним напрямом сучасного мовознавства є дослідження закономірностей семантичних трансформацій лексичних одиниць. У літературно-художньому творі слово виконує особливу естетичну функцію та набуває категорії «значущість», яка у контексті зберігає своє основне значення і виявляється у певній системі співвіднесеності з іншими лексичними одиницями тексту.

Значення та значущість – це різні аспекти того самого об'єкта – мовного знака. І значення, і значущість виявляються завдяки спільній для них категорії відношення. Але якщо при формулюванні значення враховуються співвіднесення між планом вираження знака (матеріальною його стороною) та планом змісту (понятійно-змістовною стороною), то для виявлення значущості мовної одиниці необхідно враховувати всю сукупність її системних зв'язків, асоціативних та суто суб'єктивних. Такі зв'язки складно передбачити, коли ми розглядаємо мовну одиницю як елемент системи, але вони стають очевидними при аналізі конкретного твору мовного мистецтва. Тобто на рівні індивідуального мовлення значущість мовної одиниці формується значною мірою синтагматичним оточенням.

Таким чином, слово в системі художнього твору наділяється не лише значенням, але й значущістю, що дозволяє йому, крім іншого, виконувати естетичну функцію.

Будь-які аспекти використання лінгвістичних одиниць у поезії враховують те, що мова в літературно-художньому творі є не стільки засобом спілкування, скільки матеріалом для словесно-художньої творчості, і виконує насамперед особливу естетичну функцію, призначення якої полягає в тому, що мова стає основним засобом утілення художнього замислу автора. При цьому слід від-

значити, що естетична функція в художньому творі притаманна всім без винятку лінгвістичним одиницям, однак у першу чергу вона характеризує слово і може ставати, зокрема, причиною різних семантичних змін у структурі його значення.

Під естетичними закономірностями організації художнього твору розуміємо ті необхідні, об'єктивні зв'язки, які виникають між мовними одиницями, що виражають ідейно-образний зміст. Поняття «естетичні закономірності» містить, по перше, зображення чинників об'єктивної дійсності, як вона відбита у буденній свідомості, по друге, ставлення автора до предмету зображення. Критично важливою стає співвіднесеність слів, у результаті чого виникає новий, образний зміст, який виражає новизну авторського розуміння оцінки предмету зображення.

Отже, характер та ступінь вияву естетичної значущості у зумовленій естетичними закономірностями організації конкретного художнього твору, а саме: такими естетичними зв'язками, які встановлюються між мовними одиницями, що виражають особливий, індивідуально-авторський зміст. Естетична значущість мовних одиниць виникає у процесі їх співвіднесення

Заведено розглядати естетичну функцію слова в художньому тексті, враховуючи його поетичну природу, та виділяти в ньому внутрішню форму, як «відношення змісту думки до свідомості». Виходячи з цього, поетичний контекст звичний для нас образ може інтерпретувати за миттєвим настроєм. В такій мовленнєвій ситуації слово стає знаряддям засобом художнього зображення, та у своїй естетичній функції стає матеріалом мистецтва. Виконуючи свою основну функцію – передавати думки, бути засобом спілкування, слова в художньому творі виявляють ще й естетичну функцію, тобто, вступаючи у сполучення з іншими словами, вони не тільки впливають одне на одного, але ще й народжують образність. При цьому, комунікативний рівень художнього мовлення підпорядковується естетичному та міцно пов'язаний з комунікативно-когнітивним, впливає з нього і завдяки цьому створює нові закони мистецтва, формує унікальні співвідношення та мовні змісти. Ці емоційно-образні переосмислення значень встановлюють звуко-сміслових зв'язках там, де вони приховані за фонетичною формою. Саме тому комунікативно-когнітивна та естетична функції, поєднуючись, стають ключем для дешифрування коду поетичного висловлювання.

У поетичних текстах домінантою стає естетична функція, яка виявляє себе в тому, що слово

презентує себе не тільки як характеристика об'єкта, але й як вияв емоцій, коли значення слів, їх зовнішня та внутрішня форми, їх комбінації, їх значення набувають ваги та цінності самі по собі, є не просто відбивають реальність.

Це означає, що використання мови в естетичній функції зумовлює появу нової якості мовних одиниць у літературно-художньому творі – естетичної. Елементи загальнонародної мови включаються тут в особливі зв'язки й відношення та, відповідно до естетичних завдань, стають вмістилищем, крім словникового значення, інформації про ідейно-образний зміст художнього твору. У результаті цього в межах поетичного дискурсу відбуваються різного роду зміни семантики слів та слова набувають нового, контекстуального змісту, стаючи елементами нової образності.

Надважливим при визначенні естетичної функції мови стає визнання того, що її реалізація можлива тільки на рівні індивідуального мовлення, особливим різновидом якого є твір мовного мистецтва. Тому мовні одиниці завдяки дії естетичної функції в художньо-образному мовленнєвому акті реалізують свої потенційні можливості не лише в гносеологічному напрямку, але й в оціночно-чуттєвому.

При цьому наше розуміння естетичної значущості слів зводиться до того, що таку значущість слова можуть отримувати тільки на рівні образотворчого дискурсу – у творі мовного мистецтва. На рівні мовної норми, у загальнонародному вживанні, є сенс говорити про експресивний компонент значення слова, емоційно-стилістичну забарвленість, а не естетичну значущість. Таке розуміння суголосне сучасним поглядам щодо слова у семасіології та функціональній стилістиці.

Визначення того, які елементи в системі художнього цілого є естетично значущими, залежить від розуміння образності, усвідомлення того, що вважати образним у художньому тексті. Було б помилкою вважати естетично значущими в художньому тексті лише власне образні елементи: метафори, порівняння, епітети та ін. Ми дотримуємося думки про образність усіх мовних елементів художнього тексту з урахуванням їх ієрархії у вираженні ідейно-образного змісту.

Останні комплексні дослідження переконливо доводять важливу думку про загальну образність тексту, яка вплетена в його канву інтерпретацій, а ознаки та сигнали, які створюють програму, складаються з набору мовних показників емотивності тексту.

Вищесказаного показує, що справа не лише в одних образних засобах вираження, що вона

є і у слові, і у його потенційних можливостях відповідно до художнього замислу, естетичної організації різноманітних мовленнєвих засобів та їх внутрішніх зв'язків. Тому в кожному по-справжньому художньому творі будь-яка, навіть найменша одиниця структури, навіть та, що не зупиняє на собі увагу, стає компонентом більш складної єдності, яка вже впливає на нас естетично. В такому випадкові виступає складним елементом культури.

Принципово важливого значення у вираженні ідейно-образного змісту твору набувають мовні одиниці, які містять у собі інформацію про склад думок та почуттів автора тексту. При естетичній реалізації семантика мовних одиниць трансформується в результаті смислових зв'язків у синтагматичі, формується під впливом ситуації та контексту й набуває прирощень компонентів смислу, стаючи носієм експресивності та образності. Через це естетична спрямованість тексту зумовлює своєрідність його структурно-семантичної організації. Отже, естетичні якості художнього мовлення містяться передусім у його творчому характері.

Поетичний дискурс стає генератором творення нових смислів, які перетворюють увесь світ, слугуючи темі та ідеї художнього задуму. Естетична значущість мовних одиниць має свою специфіку, яка зумовлена лінгвоестетичною природою мовного знака в художньому тексті. Іншими словами, функціонування мовних одиниць у творі мовного мистецтва визначається не лише правилами мовної системи, але й закономірностями організації художнього цілого, його ідейно-образним змістом. Беручи до уваги сучасні погляди, згідно з якими значущість це інформація, яка міститься у формальній оболонці слова, естетичну значущість визначаємо як принципово нову якість мовних одиниць, яка виникає у художньому тексті, як особливого роду інформативність – здатність, крім словникових значень, виражати ідейно-образну інформацію.

Естетична значущість словесного знака зумовлена здебільшого змінами його семантики. Це явище, у результаті якого мовні одиниці в поетичному тексті набувають змістових відмінностей, порівняно з їх традиційними уживаннями в мові. Такі інновації в художньому тексті не виникають довільно. Їх утворення зумовлене естетичними закономірностями організації поетичного тексту, який постає як складний злагоджений механізм.

Першочерговою умовою створення та здійснення художнього мовлення стає реалізація у ньому особистісного авторського світогляду.

Тобто, в основі естетики конкретного твору лежить авторська естетична концепція. Тому в художньому творі мовні одиниці можуть набувати смислової багатоплановості. Слова в естетичній функції начебто надбудовуються над звичайним уживанням мовних одиниць, утворюючи другий “ярус” системи та разом із першим – своєрідну, естетичну за своїм характером знакову систему. Така двоплановість слова і формує основні засади його образності. Навіть нейтральні слова можуть стати в літературному творі естетично значущими, неповторними.

Механізм естетичного перетворення слів полягає в експлікації певного значення мовної одиниці, яке стає важливим, актуальним для даної естетичної ситуації, зумовленим комунікативною метою висловлювання, інші “ресурси” слова залишаються другорядними. Отже, слово в результаті естетичного перетворення може набувати раніше не властивих йому якостей емоційного забарвлення, одночасно реалізувати не одне, а декілька значень. Естетика слова вимагає постійно змінювати об’єктивно-суб’єктивні уявлення та враження про об’єктивну реальність відповідно до національної ментальності та духовного світу творця.

Естетичні закономірності містить, по-перше, зображення чинників об’єктивної дійсності, та їхню репрезентацію в буденній свідомості і, по-друге, ставлення автора до предмета зображення. Важливого значення при цьому набуває характер використання слів або інших мовних одиниць, у результаті чого у словах з’являється новий, образний зміст, який виражає новизну авторського розуміння та оцінку предмета зображення. Тлом, на якому усвідомлюється суперечність в художньому тексті, стає вірець, а, отже, уявлення про бажане або наявне, що в кожному творі має мовну реалізацію.

Отже, ступінь та характер естетичної значущості зумовлені естетичними закономірностями організації конкретного художнього твору та тими необхідними зв’язками, які встановлюються між мовними одиницями й реалізують специфічний ідейно-образний зміст. Естетична значущість мовних одиниць виявляється шляхом їх контекстуального співвіднесення та на тлі загальнонародних значень цих одиниць. Аналіз слів у їхній естетичній функції дуже важливий для розуміння естетичної природи мови художнього твору.

Простежимо естетичні трансформації слова на прикладах творчості Л.В. Костенко:

Ваші теплі долоні і мої відморожені руки [1, 251].

Естетичний ефект цього рядка виникає перелусім завдяки стилістичному прийому антонімічної співвіднесеності слів *теплі* та *відморожені*, які в результаті такого акцентування набувають смислової значущості та естетичної цінності, стаючи найважливішими семантичними пунктами у системі поетичного контексту. Зберігаючи своє значення, слово *теплі* (теплі – який захищений від холоду, зігріває [СУМ, X, 771]) набуває особливо важливого значення на фоні трагічного стану ліричної героїні, яке властиве слову *відморожений* (відморозити – внаслідок сильної дії морозу пошкодити частину тіла, довести її до омертвіння [СУМ, I, 610]), та у даному контексті наділений особливою експресивністю. При цьому, смислові якості кожного компонента залишаються незмінними, але стають каталізатором в проявленні стилістичних якостей одиниць протилежного ряду.

Яскравим показником оксюморонної побудови виступають наступні рядки В.А. Симоненка:

*Під сонцем вічності древніє й молодіє
Його жорстка і лагідна душа* [2, 123].

Слово *жорстка* (жорсткий² – суворий, різкий, немилосердний [СУМ, II, 544]) та *лагідна* (лагідний – спокійний, сумирний, тихий [СУМ, IV, 431]) стають компонентами авторської анти тези. Семантична особливість її використання включає оцінний компонент, що розкриває якісні кордони душі.

Показовими при виявленні естетичних намірів автора є зіштовхування різнопланових одиниць. У складі одного структурного цілого вони часто використовуються для створення іронічного ефекту, як у прикладі:

*Очі сині, очі сині, очі сонні! –
від котрих млосьно баранів,
на його тавричеській персоні
залишали більма орденів* [1, 381].

Естетичний зміст розкривається у наслідок контрастного поєднання різностильових засобів: піднесений початок поезії (*очі сині, очі сині*) відзначений урочистим повтором, що аж ніяк не передбачає вживання епітета *сонні*, а тим більше розмовних слів *баранів*, яке визначає людину нерозумну, *більма*, на позначення плями, та росіянізму *котрих*. Тому й піднесене *персона* (персона – людина як окрема особистість [СУМ, VI, 416]) набуває іронічного змісту. Висока насиченість уривка різностильовими контрастами робить цей вислів естетично завершеним і поліфонічним.

У поезії В.А. Симоненка „Притча про смерть” слово *екземпляр* (екземпляр – у перен. значенні

про людину як представника групи людей з певними властивостями, рисами (дуже часто негативними) [СУМ, II, 456]) позначає хитрого, з позиції смерті, чоловіка:

*Ну й попався екземпляр,
хитрий чоловік* [2, 505].

Іронічний ефект виник через поєднання різностильових мовних засобів: емоційно негативно забарвленого *екземпляр* та нейтрального *чоловік*.

Показово естетична значущість реалізує свої потенційні можливості в текстових повтореннях:

Життя – спокута не своїх гріхів.

*Життя – це оббирання реп'яхів,
що пазурами уп'ялися в душу* [1, 178].

Декількаразове вживання лексеми *життя* створює емоційну напруженість цілого тексту. Таке нагнітання не лише структурно організовує поезію, але й підсилює значення слова *життя* (*життя* – період існування когось-небудь, вік [СУМ, II, 535]). Слід також звернути увагу на те, що образність у наведеному уривку будується також на припустимій авторській тотожності слів, які позначають різнопланові поняття: „*життя* –

спокута не своїх гріхів...”, „*життя – оббирання реп'яхів*”.

У наступних поетичних рядках Д.В. Павличка спостерігаємо сполучення схожих за звучанням лексем дієслівного та онімного походження:

Виходжу з хати й чую вже здаля –

Голосить в Голосієві земля:

Ой сину мій, велика в мене рана [3, 73].

На перший погляд така подібність здається формальною та зовнішньою. У поетичних рядках тавтологічне зіставлення дієслова *голосити* та назви об'єкта, що має ознаки за цією дією, у словосполученні *голосить в Голосієві*, набуває особливого значення.

Висновки. Отже, використання мови в естетичній функції приводить до появи нової якості мовних одиниць у художньому творі, коли кожен елемент мовної системи, крім прямого значення, містить у собі естетичну інформацію. Наслідком цього стає виникнення різного роду семантичних перетворень мовних одиниць, які формують новий, контекстуальний смисл мовного знака та його естетичну значущість у системі художніх координат поетичного тексту.

Список літератури:

1. Костенко Л.В. Вибране. Київ, 1989. 560 с.
2. Павличко Д.В. Вибрані твори: у 2-х томах. Київ : Дніпро, 1979.
3. Симоненко В.А. Твори: у 2-х томах, Черкаси : Брама – Україна, 2004.
4. СУМ – Словник української мови: в 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
5. ФСУМ–Словник фразеологізмів української мови / за ред. В.О. Винника. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.

Babych T. V. INFLUENCE OF AESTHETIC SIGNIFICANCE ON CHANGING THE SEMANTIC OF A WORD

The article examines the problem of using language in its aesthetic function and the emergence of a new quality of language units in a literary and artistic text – aesthetic. Thus, the task of the aesthetics of the word becomes the use of the most common patterns of such functioning.

The emergence of the aesthetic phenomenon as the center of the communicative-cognitive space determines the relevance of this problem, when a person creates an individual microcosm and, through aesthetic assessment, focuses his consciousness on the surrounding reality.

In a deep analysis of the aesthetic significance of language units, one should take into account their uniqueness, which is determined by the linguistic and aesthetic nature of the linguistic sign in the artistic and poetic text. It can be confidently asserted that the functioning of language units in works of literary art is significantly influenced not only by the generally established norms of this linguistic system, but also by the regularities of the organization of the artistic whole, its ideological and figurative content. Therefore, aesthetic significance should be considered as a fundamentally new quality of linguistic units, capable of expressing ideological and figurative information in addition to literal meanings

It is customary to determine the aesthetic significance of a linguistic sign, as a rule, by changes in the semantics of its word, as a result of which words in the context of an artistic work acquire differences from the general popular understanding of the meaning or shades of the meaning of these tokens. Such changes in the semantics of a word in an artistic text do not occur arbitrarily. The consequence of their occurrence is related to the regularities of the organization of the language canvas of the artistic text. It is customary to consider a poetic work as a complexly organized structure, the mandatory condition of which is the formation and realization of an artistic text, which is based on the author's concept of world perception. After all, the basis

of the aesthetics of any work is the individual author's interpretation. Because of this, in an artistic work, language units can acquire semantic multifacetedness in the implementation of an aesthetic function, and seem to build on the dictionary meaning of words and form, as it were, the second tier of the semantic system. This duality of the word forms the basis of its imagery, and even the neutral meanings of tokens can become original and acquire aesthetic significance in the individual author's re-awareness.

Key words: *aesthetic significance of the word, artistic text, emotional meaning, change in the semantics of the word*